

Ruud van Nooijen, Boxtel - versie: 23 februari 2020 (1e versie d.d.: 21 mei 2013)

HENDRIK VERHEES
200 JAAR

*Van lyn- of koolzaad geslagen
koomt oli voort, tot elks behaagen
dat voedzel aan de lamp verstrekt
die, in het duister, 't licht ontdekt*

(Jan Luyken, 1649-1712)

Dorpsbestuur ten tijde van Hendrik Verhees

In de periode dat Hendrik Verhees leefde, kende men tot 1798 nog de situatie dat **bestuur** en **rechtspraak** in dezelfde handen waren. Boxtel bezat daarbij de zogeheten *hoge jurisdictie*. Dat wil zeggen dat het dorpsbestuur in voorkomend geval de doodstraf mocht uitspreken en doen uitvoeren. Dat zou - na 1794 - allemaal ingrijpend gaan veranderen.

Het dorpsbestuur stond uit:

- de officier (vertegenwoordiger of plaatsvervanger van de heer of vorst; tijdens reformatie vertegenwoordiger van de Staten -Generaal), in Boxtel was dat de drossaard;
- één president-schepen;
- zes schepenen
- drie borgemeesters (financiële fundtie: verantwoordelijk voor een deel der dorpsfinanciën, ook men hun privévermogen);
- twee arm- of Heilige Geestmeesters;
- twee kerkmeesters, zij waren verantwoordelijk voor het onderhoud van de kerk.

In bepaalde situaties werden dorpsvergaderingen belegd waarbij behalve het hiervoor genoemde bestuur nog werd uitgebreid. Dit betrof het:

Corpus (Corporele Vergadering), later **Brede Raad** geheten, bestaande uit:

- het hiervoor genoemde bestuur, uitgebreid met:
- negenmannen of vertegenwoordigers van de negen Boxtelse buurtschappen, te weten: Boxtel-binnen; Munsel & Onrooi; Gemonde; Kleinder Liempde (oude naam: Klein Liempde); Lennisheuvel; Breukelen; Tongeren; De Roond & Luissel; Hal, Heult & Selissel (Selissen).

Straatverlichting

Straatverlichting zoals wij die heden ten dage als de normaalste zaak ter wereld beschouwen bestond in de tijd van Hendrik Verhees nog maar mondjesmaat, was nog niet overal aanwezig en zeker niet in kwantiteit en kwaliteit als wij nu kennen. Vooral kleinere dorpen en steden waren bij duisternis nauwelijks, zo helemaal niet, verlicht. Waaruit bestond in die tijd straatverlichting op plaatsen waar die wel aanwezig was? Het grote voorbeeld in Nederland was Amsterdam, waar reeds in 1669 een georganiseerde dienst betreffende de straatverlichting bestond. Dit was het resultaat van het werk van **Jan van der Heyden** (1637-1712), geboren te Gorinchem. Als jongen kwam hij met zijn ouders naar Amsterdam. Van beroep was hij eigenlijk schilder van voornamelijk stadsgezichten, doch daarnaast ontwikkelde hij zich als uitvinder en ondernemer. Zo was hij uitvinder van de eerste Amsterdamse openbare stadsverlichting. Zijn vinding bestond uit een lantaarnpaal, bestaande uit een vierkante eikenhouten paal, zes duimen (15 cm) dik en van zodanige lengte dat hij na plaatsing nog 9 voet (2,55 m) boven het straatniveau uitstak. Bovenop de paal was een, eveneens vierkante, plint aangebracht waarop een, eveneens door hem ontworpen, nieuw type, lantaarn werd geplaatst. Aan de onderzijde van de plint waren gaten geboord om lucht in te laten. Van der Heyden had een complete berekening gemaakt van het benodigde aantal lantaarns en palen, hoeveelheden olie, het aantal benodigde aanstekers, de onderlinge afstanden tussen de palen etc. Per 18 september 1669 werd hij benoemd tot de eerste *'opzigter en directeur der by Nacht lichtende Lantaarns'* te Amsterdam. Hij had nog meer in zijn mars: hij is tevens uitvinder van een pomp voor de brandweer en uitvinder van de brandslang. Zijn uitvinding van, onder andere, de lantaarnpaal vond in binnen- en buitenland veel interesse en navolging. Heden ten dage staan op diverse plaatsen te Amsterdam nog replica's van zijn lantaarn. Replica's worden nu

nog gemaakt door het bedrijf **De Nood** B.V. (sinds 1924) te Middelburg, een bedrijf gespecialiseerd in straat- en buitenverlichting.

Gietijzer als materiaal voor fabriceren lantaarnpaal

Gietijzer was reeds sinds de middeleeuwen bekend, het was hard doch bros. Het werd toegepast voor de vervaardiging van haardplaten: die werden in de open haarden tegen de muur geplaatst teneinde de stenen tegen de grote hitte te beschermen. Tevens maakte men gietijzeren potten en pannen. Begin negentiende eeuw werd gietijzer reeds voor andere toepassingen gemaakt, doch men was nog niet in staat daar alle gewenste vormen aan te geven. Bovendien was het nog duur. De opkomst van gietijzer bij lantaarnpalen verliep ongeveer gelijktijdig met de komst van gasverlichting: **1807, Pall Mall te Londen.**

In Boxtel zullen hoogstwaarschijnlijk nog lantaarnpalen naar het model van Van der Heyden, dan wel een variant daar op, hebben gestaan. In ieder geval zal de staander van hout zijn geweest en brandden de lantaarns op plantaardige dan wel dierlijke olie. De door het dorpsbestuur als '*amptnaar*' aangestelde lantaarnaansteker zal zijn uitgerust met een laddertje, oliekan, poetslappen en tondeldoos. Deze laatste was nodig om de lantaarns te kunnen aansteken: lucifers bestonden nog niet. Het was nog omslachtig om vuur te maken.

Eerste openbare verlichting in Boxtel-binnen

Begin van de negentiende eeuw zijn in het centrum van Boxtel, *wijk A* of *Boxtel binnen*, een aantal olielantaarns geplaatst om - in de winter (!) - bij duisternis de omgeving te verlichten. Door **Leonardus van der Voort** was, tezamen met enige medestanders, het initiatief genomen tot het doen plaatsen van de eerste straatverlichting in Boxtel. Wanneer precies, hoeveel lantaarns en waar ze stonden is niet bekend. Wel bekend is dat er ook een lantaarnopsteker van gemeentewege werd aangesteld. Deze was belast met het tijdig aansteken van de lonten en ook weer tijdig doven, het bijvullen van de lantaarns met olie, vervangen van de pit en het schoonhouden van lamp en ruitjes. We moeten ons van deze verlichting niet (te) veel voorstellen. In vergelijking met de lichtopbrengst van een hedendaagse straatlantaarn, viel het zwakke schijnsel van zo'n kleine oliepit vrijwel in het niet. Men was al blij als men zich, bij het weinige licht van die eerste openbare lantaarns in Boxtel, enigszins op de directe omgeving kon oriënteren. Bovendien: men wist niet beter. Dat de aanwezigheid van water (Binnendommeltjes) daarbij een rol heeft gespeeld is als zeker aan te nemen (veiligheid). Vroeger gebeurde veel ongelukken doordat men bij duisternis in het water viel en verdronk. Bruggen, vooral in buitengebieden, waren nog niet altijd voorzien van een leuning. In tijden dat veel dorpskassen - zoals ook te Boxtel het geval was - slecht gevuld waren, betekende aanschaf, onderhoud, in bedrijf houden van een aantal lantaarns, waaronder het *tractement* van de lantaarnopsteker, een behoorlijke uitgavepost.

Hendrik Verhees schepen en president-schepen (1805-1810)

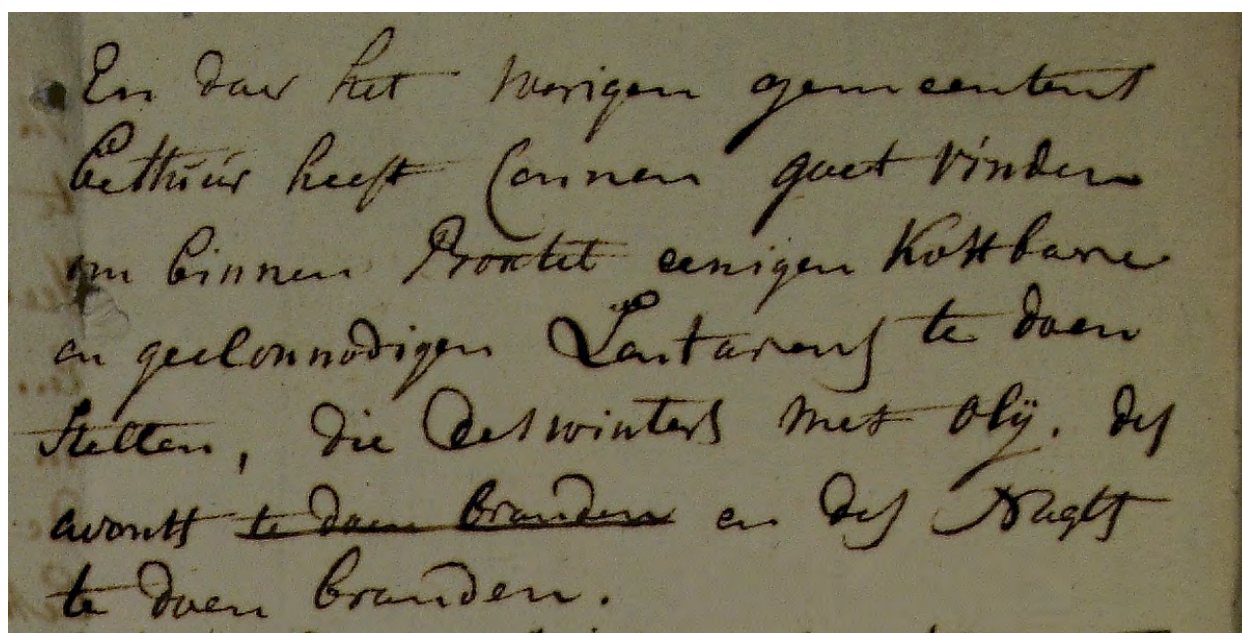
Hendrik Verhees begon begin 1805 aan zijn derde en laatste periode in het lokale bestuur als schepen. Het grootste deel daarvan zou hij - van september 1806 tot 1810 - als primus inter pares, als president-schepen, fungeren in het Boxtelse gemeentebestuur of *municipaliteit*, zoals de destijds gebruikte uitdrukking luidde. Verhees legde dinsdag 15 januari 1805 als schepen de eed aflegde in handen van **schout-civiel Hendrik van der Voort**. De schout-civiel was belast met het toezicht op het dorpsbestuur, opsporen en vervolgen van misdadigers en

fungeerde als openbare aanklager. Nederland was toen bestuurlijk nog in de fase van het Bataafs Gemenebest onder aanvoering van - bewonderaar van keizer Napoleon - raadspensionaris **Rutger Jan Schimmelpenninck**, die ambassadeur in Frankrijk was geweest. Gedurende zijn korte bewind werden een aantal belangrijke ontwikkelingen in gang werden gezet. In 1806 zou de Franse keizer Napoleon Bonaparte hem niettemin de laan uit sturen en zijn broer Lodewijk Napoleon, overigens geheel tegen diens zin, bombarderen tot koning van het toen uitgeroepen koninkrijk Holland. Het was de opmaat tot de complete inlijving van Nederland bij Frankrijk, vier jaar later.

Kadasterkaart AD 1832 van Bosten binnen ofwel het centrum met Dommel en Binnendommeltjes. Er was in die tijd veel open water in het centrum. Weinig mensen konden zwemmen. Men was o zo bang bij duisternis te water te raken en te verdrinken... Rechtsonder is het, toen nog dubbel omgrachte (Dommel en geeraven gracht) kasteel Stapelen.

De Boxtelse 'lantaarnkwesitie'

Detail betoog door Hendrik Verhees, in diens handschrift.

Hendrik Verhees was één dag schepen, toen op woensdag 16 januari 1805 een **Corporele Vergadering of Breed Beraad** van het dorpsbestuur werd gehouden. Hij had zich kennelijk al langer geërgerd aan het feit dat de dorpskas slecht gevuld was terwijl er toch geld werd gespendeerd aan de, in zijn ogen volslagen overbodige, straatverlichting in Boxtel binnen. Daar kwam bij dat de kosten ervan door alle Boxtelaren moesten worden opgebracht, terwijl er slechts inwoners van Boxtel binnen van profiteerden. Hij had zich schriftelijk geprepareerd voor deze vergadering. Bijzonder is dat zijn betoog bewaard is gebleven en thans deel uitmaakt van het gemeentearchief van Boxtel dat berust in het **Brabants Historisch Informatie Centrum** te 's-Hertogenbosch.

Hieronder laten we de transcriptie volgen van de tekst als door Hendrik Verhees in januari 1805 aan papier toevertrouwd, inclusief zijn doorhalingen. Op sommige plaatsen konden woorden niet worden ontcijferd. Verhees' schrijfwijze en gebruik van onder meer hoofdletters waren voor die tijd niet bijzonder of ongewoon: er bestond nog niet zoiets als een officiële spelling. Die was overigens op het moment dat de lantaarnkwesitie speelde net gereedgekomen: de Siegenbeekse spelling in (1804) in het kader van onderwijswetgeving, een van de producten van het bewind van Schimmelpenninck). Het zou derhalve nog enige tijd vergen voordat deze spelling gemeengoed was geworden.

'Burgers,

Ik Zal aan De Vergaderingen Niet behoeven te betoogen Den armoedigen Staat van Veelen Huysgezinnen in Dezen gemeente, En Daer De Inkomsten Van De armen Tafel is verre na niet toerijkende zijn, om De als armen in haeren grootte behoeften

*maar ten Deelen te Cunnan behulpzaam zijn, zonder Een Kragtdaag
ondersteuninge uijt De algemeenen Dorpskassen ,
En daer het vorigen gemeentens bestuur heeft Cunnan goet vinden om binnen Boxtel
eenigen Kostbare en geelonnodigen Lantarens te Doen Stellen, Die Des winters met
olij, Des avonts ~~te doen branden~~ en Des Nagts te Doen branden. Daer toe Eenen
Nieuwen amptnaar op Een Jaerlijks tractement aan te stellen, alles tot groote Costen
en jaarlijks onderhoud Van De geheelen gemeente, en dat tot Verlichtingen van Een
Kleijn gedeelten van het Dorp. ~~het welk in het geheel met De Rekening.....~~
~~Niet is over Een te brengen..... Een Kleijn gedeelte van het Dorp ten Costen van het~~
~~geheelen Dorp zoude verligt worden. en dan de onge..... D..... van den olij en daer~~
~~van hetonderhouden gehele Sommen jaarlijks~~*

*welke Costen, door mijn geheel onnodig, nutteloos en daarenboven onrechtmatig
worde beschout, dat de Costen daer van Over De geheele gemeenten moeten gedragen
worden, en Daer van maar Een Kleijn gedeelte het Ligt geniet.*

*Een het is op grond van Dit alles, dat ik Aen De vergaderingen, om alle
SpaarSaemheijt en menagement bij de handt te neemen, en Wel in De Eerste plaets
Dat met het aansteeken en verligten der Lantarens daedelijk zal worden opgehouden,
en dat De Lantarens ook zullen worden weggenoomen en Publique en voor alle man
verkogt. en dat het ampt van Lantaren aansteeker dadelijk zal worden vernietigt.*

Ik onderwerp dit voorstel aan het oordeel der vergadering.'

..... = doorgehaalde, niet ontcijferde passage in tekst Verhees.

..... = niet ontcijferd(e) woord/pssage in tekst van Verhees.

Burgers

Ik zal aan de Verzueringen Niet behoeven
te betoogen den arniedigen Staat van
veelen Huysgerinnen in deren gemeente,
En dat de Inkomsten van de armen Tabel
in Verre nu niet toerijkende zijn, om
de alledonkhoufte armen in haeren grootte
behoefden maar de Deelen te kunnen versien
te hulp daan zijn, Zonder een Kracht daag
ondersteuninge uit de algemeenen
Dorps kassen.

En dat het verigen gemeent
Lettens heeft Connen gaet vinden
en binnen Prootet eenigen kostbare
en geelonnodigen Lantaren te doen
stellen, die Des winters met Olij. Des
avonts te doen branden en Des Nachts
te doen branden.

Dat ten Eenen Minnen amptman
op den Jaerlyk Gastamen aen te stellen
alles tot groote Latten en jaerlyk ondschout
van de geheelen Gemeente, en dat tot
Verlichtingen van den kleinen gedeelte van
het dorp. Het welk in het geheel met
de Rekenendijheit niet is om den te brengen
dat den kleinen gedeelte van het dorp ten Latten
van het geheelen dorp soude verlijt word

~~dat den de ongs men en jaerlyk van~~
en dat ~~van het jaer ongs men van het dorp~~
Lommen ~~jaerlyk~~ ^{op den dorp} ten geheelen
Lommen ~~jaerlyk~~ ^{op den dorp} conne te bedraagen,

en ~~aan de~~ ^{zwaarte} Catter, ^{daer mijn geheel} ^{daer en boeren}
in nodig, ^{met} ⁱⁿ ^{overrecht} ^{metig} ^{worde}
Celschrik, dat de Catter ^{aan} ^{van} ^{door} ^{de} ^{gehele}
gemeenten moeten ^{worden} ^{gedragen} ^{worden}
ⁱⁿ ^{door} ^{van} ^{meer} ^{en} ^{kleijn} ^{gedekte} ^{het} ^{lijt} ^{gemikt}.
Een ^{het} ^{is} ^{op} ^{grond} ^{van} ^{dit} ^{alles}, dat ik
aan de regeringen ^{worden} ^{gedragen}, om alle
spaarzaamheit en management bij de
hand te nemen, en wel in de eerste
plaats. ^{met} dat het aan ^{de} ^{heeren} ^{en} ^{verhogen}
de Tentamen ^{daarlijk} zal worden
opgehouden, en dat de Tentamen
ook zullen worden ^{weg} ^{genomen} ^{en}
Bibblijen ^{voor} ^{alle} ^{man} ^{verhuft}.
en dat het ampt van Tentamen ^{aan} ^{steete}
dadelijk zal worden ^{vernicht}
Ik onderwerp dit ^{voorstel} ~~gedacht~~ ^{aan} ^{het} ^{oordeel}
der ^{regering}

Wat kunnen we tussen de regels door lezen? Duidelijk is dat de affaire Verhees hoog zit. Daarnaast spreekt hij van een *onrechtmatig* genomen besluit. Dat lijkt op een beschuldiging richting het vorige gemeentebestuur. Waaruit die onrechtmatigheid bestaat wordt niet verder uit de doeken gedaan. Het lijkt er op dat Verhees emotioneel werd toen hij deze zinnen schreef: op diverse plaatsen komen doorhalingen voor. Mogelijk kon zijn schrijvende hand zijn formulerende hersenen niet kon bijhouden. In een eveneens bewaard gebleven stuk waarin Verhees een betoging houdt over het tekort aan mest en het voorstel doet om een *aschschuur* aan te leggen, komt geen enkele vergissing of doorhaling voor. Verhees lijkt

een lans te willen breken voor de armen waarvoor op dat moment te weinig in kas is. In die tijd was armoedebestrijding deels een probleem met betrekking tot de openbare orde. Daar heeft Verhees als bestuurder ook mee te maken gehad. In zijn tijd werden nog regelmatig door het dorpsbestuur klopjachten georganiseerd op bedelaars, vagebonden en landlopers. Er bestonden officieel aangestelde functionarissen die belast waren met die taak: ze droegen de naam *bedelvoogd*. Werd een bedelaar, landloper of vagebond de eerste keer opgepakt, dan volgde meestal uitsluitend een waarschuwing en de boodschap zich nooit meer in binnen de gemeentegrenzen te vertonen. Bij herhaling volgde meestal (lijf-)straf: geseling en/of brandmerken. Voor de kerkgemeenschappen was het lenigen van de noden der armen een erezaak: het behoorde tot een van hun taken om werken van barmhartigheid te verrichten.

Daarbij dient wel de kanttekening te worden geplaatst dat in principe uitsluitend Boxtelse ingezetenen werden ondersteund en dat daarbij tevens werd gelet op een onbesproken levenswandel van hen aan wie steun werd verleend. Er was nog veel sociale controle. Ieder teken van werkschuwheid, luiheid of het niet voldoen aan kerkelijke verplichtingen leidde onherroepelijk tot sancties. Van korten op de bijstandverlening tot het geheel stopzetten ervan. De bijstand of *onderstand* zoals men destijds zei, werd vrijwel steeds uitsluitend in natura - voeding, kleding, brandstof - verleend. In zeer bijzondere, schrijnende, gevallen - bijvoorbeeld een gezin dat, buiten schuld, door brand van alles was beroofd - werden door het dorpsbestuur wel bedelpenningen uitgereikt. Dit was een vergunning om gedurende een vastgelegde periode legitiem langs de huizen te mogen gaan om te bedelen.

In dat opzicht heeft Verhees ook de nodige ervaring opgedaan als *Opperprovisor der Armentafel* (Heilige-Geesttafel), in de Franse tijd omgedoopt in *Bureau de Bienfaisance*. Wellicht dat hij emotioneel werd doordat hij zich de nood van de arme Boxtelse ingezetenen aantrok. Wie zal het zeggen. Hans Pel veronderstelt in zijn boek *Op de kaart gezet, Hendrik Verhees* wel dat er ongenoegen tussen Verhees en president-schepenen Leonardus van der Voort aan ten grondslag lag. Zij hebben enige maanden tezamen in de Nationale Vergadering vertoefd. Is er wellicht toen iets voorgevallen?

We zouden, met betrekking tot de houding van Verhees, ondanks zijn vooruitziende en creatieve geest op andere terreinen, hem inzake deze kwestie als conservatief, behoudend kunnen kwalificeren. Daarnaast stond hij bekend als zuinig. Hij achtte de lantaarns volkomen nutteloos, daarenboven waren er in zijn ogen uitsluitend de inwoners van Boxtel binnen die er van profiteerden. Feit is dat in zijn tijd men zich, anders dan uit noodzaak, na het vallen van de duisternis, niet buiten waagde. De maatschappij was echter danig aan het veranderen en dit betekende ook dat steeds meer mensen gedwongen waren zich bij duisternis te verplaatsen. In dat kader mag worden genoemd dat ook Boxtelaren van buiten het centrum die zich, bij duisternis, van of naar het centrum moesten verplaatsen, profijt hadden van de aanwezigheid van lantaarns. Deze hadden dus wel degelijk een functie en niet uitsluitend inwoners van Boxtel binnen deden er hun voordeel mee.

Verhees besloot zijn gehouden betoog met de woorden

Ik onderwerp dit voorstel aan het oordeel der vergadering.

Was het deemoed of slechts een toen gebruikelijke formulering? Verhees kennende waarschijnlijk het laatste.

Besluit wordt teruggedraaid

Hoe dan ook, het voorstel van Hendrik Verhees om de, in zijn ogen geheel overbodige, lantaarns te verwijderen en de opsteker te ontslaan werd aanvankelijk aangenomen, doch - zoals we zullen zien - later teruggedraaid.

Eén maand later, op 23 februari reeds, kwam een minderheid terug op het door de brede raad genomen besluit. President- schepen **Leonardus van der Voort**, alsmede de schepenen **J.C. van de Ven, J. Maas** en **P.A. van de Ven** waren van mening dat de lantaarns uit veiligheidsoogpunt volstrekt noodzakelijk waren en dientengevolge niet gemist konden worden. Ook werd naar voren gebracht dat een dergelijk voorstel niet ingebracht had mogen worden tijdens een corporele vergadering (procedurefout derhalve). Verhees bleef zich verzetten, doch werd uiteindelijk door het Departementsbestuur in het ongelijk gesteld. De lantaarns bleven waar ze waren.

Leonardus van der Voort

Leonardus van der Voort werd op 5 februari 1768 te Boxtel geboren en was, evenals Hendrik Verhees katholiek. Hij studeerde medicijnen in Leiden en specialiseerde zich later in tbc, een ziekte die veel slachtoffers maakte. Vanaf december 1787 was hij als arts te Boxtel gevestigd. In 1788 promoveerde hij op het proefschrift *De morbis pulmonum*. Hij toonde zich al vroeg patriot en werd gekozen (district Heusden) als representant in de Eerste Nationale Vergadering. Hij hield zich daar voornamelijk bezig met medische kwesties. Zijn voorstellen kwamen niet tot uitvoering. Op 1 september 1797 werd hij niet herkozen en verliet hij teleurgesteld de landelijke politiek. Op 31 maart 1798 kocht hij voor f 6.000,-- de Dekanije op Duinendaal (huidige pastorie Verrijzenisparochie). Leonardus trouwde op 24 mei 1801 te Rotterdam met Elisabeth Rouppe. Zij kregen één zoon. Leonardus was veelvuldig lid van het Boxtelse dorpsbestuur. Zijn vader was Henricus Justinus van der Voort, geboren te Boxtel, die als schepen ook deelnam aan het Boxtelse gemeentebestuur. Zijn moeder was de Helmondse Maria Magdalena Swinkels die in Boxtel fabrikante was van linnen en garens.

Bronnen:

- Noord-Brabant in de Bataafs-Franse Tijd 1794-1814, 2002, J.G.M. Sanders, J.A.M. Bos-Rops, Adrianus Pulus Vliet, ISBN 90-6550-628-4.
- Op de kaart gezet, Hendrik Verhees (1744-1813), 2007, Hans Pel
- gemeentearchief Boxtel aanwezig in BHIC te 's-Hertogenbosch
- parlementairdocumentatiecentrum
- Brabantse biografieën deel 7 Boxtel en Liempde, 2006, ISBN-10 90-72526-54-6
- BHIC te 's-Hertogenbosch

*** *****